

Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen

Academiejaar 2008-2009

Eerste examenperiode

**BANG OM VREEMD TE GAAN?
HET EFFECT VAN EEN INLEEFREIS NAAR MAROKKO OP
RACISME EN INTERGROEP ANGST BIJ JONGEREN**

Masterproef neergelegd tot het behalen van de graad van Master in de
Psychologie, afstudeerrichting Klinische Psychologie
door
Joke Lannoye

Promotor: Prof. Alain Van Hiel
Begeleiding: Kristof Dhont

Ondergetekende, Joke Lannoye, geeft toelating tot het raadplegen van de scriptie door derden.

ABSTRACT

Positief contact met leden van een uitgroep wordt beschouwd als een van de meest efficiënte strategieën om vooroordelen ten opzichte van die uitgroep te verminderen. Het effect van intergroep contact als reële interventie werd echter amper onderzocht. In huidige studie onderzochten we bij 71 Vlaamse leerlingen het effect van contact met Marokkanen tijdens een culturele inleefreis naar Marokko, op zowel traditioneel, grof racisme als op modern, subtiel racisme en op de mate van intergroep angst tegenover Marokkanen. Uit de resultaten bleek dat na deze inleefreis de mate van grof en modern racisme significant gedaald was in vergelijking met vóór de reis. Daarenboven bleek dat contactkwaliteit tijdens de reis, meer bepaald de manier waarop het contact kwalitatief beoordeeld werd, significant samenhang met een daling in beide vormen van racisme. De kwantiteit van het contact had echter geen effect op de twee racismematen. Verder werd er ook een significante daling gevonden in intergroep angst, die samenhangt met de kwaliteit van intergroep contact op reis. Ten slotte zagen we ook dat intergroep angst de relatie tussen contact kwaliteit en racisme gedeeltelijk medieert. We vonden deze partiële mediatie terug voor grof racisme, maar deze kon niet aangetoond worden voor modern racisme. Samengevat tonen deze bevindingen dat de contacthypothese, die stelt dat intergroep contact onder de juiste omstandigheden vooroordelen doet dalen, ook opgaat in de natuurlijke setting van dit bestaande interventieprogramma, en dat intergroep angst een belangrijke verklaring vormt voor deze relatie. Door de longitudinale aanpak van de studie konden deze oorzakelijke verbanden uit de resultaten worden afgeleid. Verder onderzoek zou zich meer moeten toespitsen op de effecten van interventieprogramma's op de attitudes ten opzichte van minderheidsgroepen.

DANKWOORD

Dit werk kon slechts tot stand komen door de steun en hulp van vele mensen. Op mijn weg ben ik tal van mensen tegengekomen die elk individueel een speciaal woordje van dank verdienen.

Bijzondere dank gaat uit naar mijn thesisbegeleider, Kristof Dhont en mijn promotor, Prof. Alain Van Hiel, voor het helpen specificeren van het boeiende onderwerp, het verstrekken van onontbeerlijke informatie en het kritisch evalueren van de tekst. Van hen kreeg ik de vrijheid om mijn eigen weg te gaan, maar ze waren een belangrijke steun wanneer ik het spreekwoordelijke bos door de bomen niet meer zag.

Verdere dank gaat uit naar de scholen die bereid waren mee te werken aan mijn onderzoek. Leerkrachten, die het al druk hebben met de voorbereidingen van het uitwisselingsproject, vonden de tijd om hun medewerking te verstrekken. Natuurlijk mogen ook de scholieren hier niet ontbreken, die ik wil bedanken voor het invullen van de vragenlijsten.

Ten slotte wil ik mijn vrienden, familie en vooral ook mijn ouders bedanken voor hun niet aflatende morele steun gedurende het voorbije jaar. Zij voegden perspectief toe aan het geheel, leverden stof tot nadenken, maar, boven alles, maakten zij de voorbije jaren compleet.

INHOUDSTAFEL

Inleiding	1
Racisme.....	2
Vormen van racisme	3
Intergroep contact	6
Intergroep angst	10
Huidige studie	13
Onderzoeksdoelstellingen	15
Methode	17
Steekproef	17
Procedure	17
Meetinstrumenten	18
Resultaten	20
Discussie	26
Bespreking van de resultaten	26
Sterktes en tekortkomingen van de huidige studie	28
Conclusie en implicaties	31
Referenties	33
Bijlage	40

INLEIDING

We leven duidelijk in een multiculturele samenleving, een mengelmoes van verschillende culturen en nationaliteiten. Uit cijfers van de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie uit 2008 bijvoorbeeld, blijkt dat België op de totale bevolking ongeveer 9,1 % buitenlanders telt. Van deze groep is 8,2 % afkomstig uit Marokko, wat hen tot de grootste groep vreemdelingen maakt van buiten de EU in ons land. Het aandeel vreemdelingen is gegroeid tot het begin van de jaren '80 terwijl ze tegenwoordig ongeveer stabiel blijft, en dit ondanks het feit dat de immigratie stijgt en de emigratie afneemt. Dit komt uiteraard omdat er in dit cijfermateriaal geen rekening gehouden wordt met het feit dat vele vreemdelingen en hun kinderen Belg worden (FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, Dienst Demografie, 2008).

Hoewel er veel werk geleverd wordt rond integratie en culturele diversiteit, zien we toch vaak vooroordelen en discriminatie opduiken. Recentelijk voerde onderzoeksbureau IPSOS een onderzoek uit in opdracht van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding over de tolerantie van Belgen ten opzichte van etnische minderheden. De studie bevestigt de hardnekkigheid van negatieve gevoelens en van ethnocentrische en racistische vooroordelen onder de Belgische bevolking. 31% van de ondervraagden toonden zich intolerant tegenover etnische minderheden. Bovendien geeft 60% van de respondenten aan dat racistische uitlatingen in bepaalde gevallen te rechtvaardigen zijn (IPSOS, 2009).

Intergroep contact wordt de laatste 50 jaar gezien als één van de meest effectieve strategieën om racisme te bestrijden (Allport, 1954; Dovidio, Gaertner & Kawakami, 2003; Pettigrew, 1998). Onderzoek toonde immers aan dat contact tussen leden van verschillende groepen kan zorgen voor een afname van de vooroordelen en verbetering van de intergroepsrelaties (Brown & Hewstone, 2005; Paluck & Green, 2009; Pettigrew & Tropp, 2006).

De huidige studie gaat het effect na van een bestaand interventieprogramma. Onderzoek bestond tot nu toe voornamelijk uit cross-sectionele vragenlijststudies of laboratoriumexperimenten (Brown & Hewstone, 2005; Pettigrew, 1998; Pettigrew & Tropp, 2006). Er werd amper onderzoek gedaan via reële interventies, gebaseerd op

intergroep contact. Hier wordt nagegaan wat het effect is van contact tussen Vlaamse en Marokkaanse leerlingen tijdens een culturele inleefreis in Marokko. De leerlingen reizen in schoolverband naar Marokko, om daar kennis te maken met een Marokkaanse school en haar leerlingen. De projecten verschillen van school tot school, maar het doel van de reis is hetzelfde, namelijk naast een toeristische kijk op het land voornamelijk een kennismaking mogelijk maken met de Marokkaanse bevolking en hun samenleving, gewoontes en cultuur.

Projecten als deze kunnen heel waardevol zijn en worden door leerlingen en ouders meestal enthousiast onthaald. Begeleidende leerkrachten zijn erg positief en benadrukken de invloed van zo'n samenwerkingsproject op de leerlingen en hun attitudes. Vaak krijgen de scholen financiële steun van de overheid, waardoor de programma's toegankelijk zijn voor alle leerlingen. Er wordt echter nooit nagegaan wat de impact is van dergelijke interventieprogramma's. Men komt geregeld tot succesvolle resultaten in laboratoriumstudies, maar daarmee is hun effectiviteit niet bewezen in het echte leven (Paluck, 2006). Dit willen we in deze studie onderzoeken.

Racisme

Volgens de Conventies van de Verenigde Naties betekent raciale discriminatie "elk onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur gebaseerd op ras, huidskleur, afstamming, of nationale of etnische oorsprong die het doel of effect heeft van opheffing of aantasting van erkenning, genieting of uitoefening, op basis van gelijkwaardigheid, van mensenrechten, en fundamentele vrijheden in het politieke, economische, sociale, culturele of enig ander veld van het openbare leven" (Internationaal Verdrag inzake de Uitbanning van Alle Vormen van Rassendiscriminatie, 1966). In de sociale psychologie verstaat men onder racisme of raciale vooroordelen de negatieve gevoelens, overtuigingen of gedragsintenties ten opzichte van een ander, gebaseerd op de sociale groep waartoe die persoon behoort (Binder et al., 2009; Brown, 1995).

Racisme is geen typisch Westers fenomeen, maar we vinden het overal ter wereld. Volgens een rapport van het Europese Netwerk Tegen Racisme, is racisme zelfs aan een opmars bezig in de landen van de Europese Unie. Dit zien we onder meer in

verhoogde intolerantie ten opzichte van etnische minderheden en in het stijgende aantal gevallen van racistisch geweld en misdaad (Lynch, 2008).

Racisme blijkt bovendien ook al heel lang te bestaan. Reeds in de oudheid probeerden bepaalde volkeren zich te onderscheiden van anderen, zij het dan eerder op culturele of religieuze gronden. Pas in de 19^e eeuw werd dit door natuurwetenschappelijke rassen theorieën meer vermengd met raciale, biologische elementen. Racistische theorieën werden gebruikt als rechtvaardiging van kolonisatie en rassenpolitiek.

De biologie en de genetica hebben echter ondertussen voldoende bewezen dat het concept 'ras' eigenlijk ongegrond is. Uit biologische en genetisch onderzoek blijkt dat de genetische variatie binnen een homogeen lijkende groep bijna identiek is aan de genetische variatie tussen groepen. Vanuit de biologie is er dus duidelijk slechts één menselijke soort, één menselijk ras. Deze argumentatie heeft echter niet gezorgd voor het verdwijnen van racisme, maar de nadruk is enkel verlegd, van de biologie naar de cultuur. De moderne versies van racisme richten zich dan ook meer op culturele verschillen (Pinxten & De Munter, 2006).

Vormen van racisme

In de sociale psychologie wordt het onderscheid gemaakt tussen traditioneel, grof racisme en modern, subtiel racisme. Traditioneel, grof racisme is wat in ons dagelijks taalgebruik het vaakst wordt verstaan onder racisme. Extreme voorbeelden hiervan zijn niet ver te zoeken, denk maar aan het antisemitisme ten tijde van Hitler en de Ku Klux Klan. Deze traditionele vormen van racisme zijn na de Tweede Wereldoorlog sterk afgenomen. Uit een onderzoek van Shuman, Steeh en Bobo (1985) blijkt bijvoorbeeld dat in de late jaren '60 veel blanke Amerikanen voorstander waren van raciale splitsing en dat zulke attitudes nu sterk zijn afgenomen (Schuma, Steeh & Bobo, 1985).

In onderzoek lijkt traditioneel, grof racisme dan misschien wel verminderd, nieuwe vormen van meer verborgen racisme werden echter ontdekt. Hiervoor bestaan er verschillende visies en benamingen (latent vooroordeel, alledaags racisme, nieuw

onderhuids racisme, subtiel racisme, symbolisch racisme,...). Hierna worden enkele van deze verschillende vormen besproken.

McConahay (1983) maakt het onderscheid tussen modern en traditioneel racisme en ziet ze als twee verschillende uitingsvormen van negatieve gevoelens ten aanzien van zwarten. Volgens hem is deze subtiel vorm van racisme een manier om andere oorzaken dan discriminatie te zoeken voor de achtergestelde positie van de zwarten (McConahay, 1983).

Er wordt veel moeite gedaan om discriminatie tegen te gaan, en toch duiken nog stereotypen op over minderheden en wordt interraciaal contact nog vaak vermeden. Attitudes ten opzichte van andere rassen en culturen zijn heel complex geworden en vaak merken we ambivalente houdingen op. Onderzoek suggereert dat ambivalentie ten opzichte van bepaalde groepen zal leiden tot onstabiel gedrag ten opzichte van die groepen, waarin extreem positief of negatief gedrag gesteld kan worden, afhankelijk van de situatie. Dit fenomeen werd onder andere onderzocht door Katz en Hass (1988). Zij opteren daarom voor de term ambivalent racisme. Personen die hier hoog op scoren, hebben conflicterende gevoelens ten opzichte van minderheden, bestaande uit sympathie en vriendelijkheid aan de ene kant en aversie en minachting aan de andere kant.

Dovidio en Gaertner (1986) stellen dan weer de term aversief racisme voor. Aversief racisten hebben ook negatieve raciale gevoelens en opvattingen, maar ze zijn er zich niet van bewust of proberen ze af te scheiden van hun 'niet racistisch' zelfbeeld. De term werd oorspronkelijk gebruikt om de raciale houding van blanke Amerikanen te beschrijven met sterke egalitaire waarden. Ze gaan niet openlijk bepaalde rassen discrimineren, maar zullen, vaak onbewust, bepaalde groepen discrimineren en dit gedrag rechtvaardigen op basis van andere gronden dan ras. Ze zien zichzelf nochtans onbevooroordeeld en niet-discriminerend. Als in een bepaalde situatie of gebeurtenis hun raciale houding dreigt aan het licht te komen, gaan aversief racisten vaak overdreven positief gedrag gaan stellen ten aanzien van die minderheidsgroepen. In andere situaties daarentegen, worden hun negatieve gevoelens wel geuit, zij het dan op een subtiel manier (Dovidio & Gaertner, 1986). Dovidio en Gaertner linken aversief racisme bovendien meer aan politieke liberalen. Symbolisch en modern racisme worden dan weer meer met conservatisme geassocieerd (Dovidio & Gaertner, 2000).

Pettigrew en Meertens (1995) ontwikkelden een theorie over de nieuwe vorm van racisme, waarmee ze in West-Europa bij de eersten waren. Ze gebruiken de term subtiel racisme om de verschillende benamingen voor onderhuids racisme samen te vatten. Ze maken onderscheid tussen drie expressievormen van vooroordelen: het verdedigen van eigen tradities, het benadrukken van culturele verschillen en het ontkennen van positieve emoties. Deze drie facetschalen worden gezien als sociaal aanvaarde vormen van racisme. Het verdedigen van tradities komt neer op het idee dat uitgroep leden andere, gebrekkigere waarden vooropstellen dan de traditionele waarden van de groep. Culturele verschillen worden benadrukt door de verschillen te overdrijven zodat de uitgroep als een apart volk wordt gezien. Tenslotte worden positieve gevoelens ten opzichte van de uitgroep ontkend en voor zichzelf gehouden (Pettigrew & Meertens, 1995).

Kleinpenning en Hagendoorn (1993) kiezen voor een dimensionale benadering van racisme en vormden een integratie model van racisme, bestaande uit vier vormen van racisme. Ze onderscheiden biologisch racisme, symbolisch racisme, ethnocentrisme en aversief racisme, die in deze volgorde op een cumulatieve dimensie kunnen worden geplaatst. Biologisch racisme is de extreemste vorm van racisme, waarin het blanke ras als superieur wordt geacht, en dit wordt toegeschreven aan aangeboren kenmerken. Bij symbolisch racisme gaan mensen ervan uit dat morele waarden van minderheidsgroepen een gevaar betekenen voor hun eigen cultuur. Ethnocentrisme legt dan weer de nadruk op de verschillen tussen groepen en op de onderwerping van outgroups door de ingroup. Aversief racisme ten slotte is de minst erge vorm van racisme en komt neer op het vermijden van contact met mensen die niet tot de eigen groep behoren (Kleinpenning & Hagendoorn, 1993).

We kunnen besluiten dat de theorieën erin overeen komen dat er ook nieuwe vormen van vooroordelen aanwezig zijn in onze maatschappij en dat deze vooroordelen worden gerechtvaardigd op basis van andere factoren dan ras (Dovidio & Gaertner, 2000). Racisme neemt dus, naast de traditionele vorm, ook meer verborgen vormen aan, die meer subtiel en onderhuids zijn. We willen deze beide vormen dan ook opnemen in deze studie.

Intergroep contact

Hierboven bleek dat er heel wat onderzoek is gedaan naar de verschillende vormen van racisme. De studie van racisme trekt de aandacht, onder meer omdat onderzoekers ook op zoek gaan naar remedies tegen de sociale problemen die gepaard gaan met racisme, zoals vooroordelen, ongelijkheid en geweld. Bovendien is er beleidsmatig veel belangstelling voor, aangezien men veel geld investeert in interventies om vooroordelen tegen te gaan in scholen, bedrijven, bepaalde buurten, etc. (Paluck & Green, 2009).

De contacthypothese is in deze context de belangrijkste en meest bestudeerde strategie om racisme tegen te gaan (Dovidio, Gaertner & Kawakami, 2003; Pettigrew, 1998). Gordon Allport (1954) legde met zijn boek *The Nature of Prejudice* de basis voor het verder onderzoek naar intergroep contact. Zijn ‘contacthypothese’ stelt dat rechtstreeks contact tussen vijandige groepen onder bepaalde voorwaarden de vooroordelen zal verminderen. Allport was zeker niet de eerste die tot de constatering kwam dat vooroordelen konden dalen door groepen bij elkaar te brengen. Vóór hem hadden onderzoekers in veldobservaties al gewezen op de invloed van contact, meer bepaald toen na de tweede Wereldoorlog de aandacht werd gevestigd op het sociale probleem van de raciale relaties in de VS (zie bijvoorbeeld Williams, 1947). Maar de studie van Allport was wel een belangrijke stap vooruit door zijn zorgvuldige analyse van de condities waarbij contact invloed heeft.

Intergroep contact op zich is volgens die contacthypothese aldus niet voldoende om relaties tussen groepen te verbeteren. Meer contact tussen culturen leidt niet automatisch tot wederzijds begrip en respect, maar de contactsituatie moet aan een aantal voorwaarden voldoen om succesvol te kunnen zijn. Allport (1954) formuleerde vier voorwaarden: gelijke status, gemeenschappelijke doelstellingen, coöperatieve activiteiten en steun van sociale normen. Volgens Allport (1954) zal intergroep contact dus enkel effectief zijn in het reduceren van vooroordelen wanneer er sprake is van een gelijke status tussen de groepen en deze groepen een gemeenschappelijk, bovengeschiedt doel nastreven, waar de leden van beide groepen zich samen moeten voor inspannen. De derde voorwaarde is dat er coöperatieve activiteiten zijn, waar leden van beide groepen samen aan meewerken. Een laatste belangrijke factor zijn de sociale normen. Hieronder

verstaan we gewoontes, wetten, het sociale klimaat, enz. Die normen moeten intergroep contact ondersteunen, anders kan dat contact niet succesvol zijn. Allport waarschuwt ervoor dat oppervlakkig contact tussen leden van verschillende groepen stereotypen zelfs kan versterken, door bijvoorbeeld de self-fulfilling prophecy, waardoor oorspronkelijk aanwezige vooroordelen geïntensiveerd worden (Allport, 1954).

De ideeën van Allport zorgden voor een enorme opmars in het onderzoek naar de reductie van vooroordelen. Studies, gebruik makend van diverse onderzoeksmethodes en met verscheidene minderheidsgroepen, ondersteunen deze lijst van voorwaarden voor het reduceren van racisme in groepsinteractie. Naast groepen met verschillende raciale afkomst, pasten onderzoekers de contacthypothese ook met succes toe op contact tussen groepen van verschillende leeftijdscategorieën, fysieke en mentale andersvaliden, etc. De onderzoeksmethodes die voor de studies werden gebruikt, gaan van zelfrapportage en archiefstudies tot laboratoriumonderzoek en veldobservaties (Brown & Hewstone, 2005; Pettigrew, 1998; Pettigrew & Tropp, 2006). Ook in enkele longitudinale studies werd het effect van contact op vooroordelen gevonden (bijvoorbeeld Binder et al., 2009).

Naast de vier voorwaarden die door Allport werden voorgesteld, kwamen twee bijkomende factoren naar voor als belangrijke condities voor succesvol intergroep contact. De eerste is persoonlijke interactie met leden van de uitgroep (o.a. Brewer & Miller, 1984). Wanneer mensen persoonlijk contact hebben met leden van de uitgroep, vooral als deze niet aan hun stereotype verwachtingen voldoen, ziet men deze uitgroep als minder homogeen en verminderen de vooroordelen. De andere bijkomende factor die naar voor komt uit onderzoek, is het ontwikkelen van vriendschapsbanden met leden van de uitgroep. Mensen die vriendschap sluiten met leden van de uitgroep, tonen significant minder bias tegenover hen (o.a. Pettigrew, 1998). Op de invloed van vriendschap komen we later in deze studie nog terug.

Om het algemene effect van contact op vooroordelen na te gaan, en het belang van de voorwaarden voor optimaal contact, voerden Pettigrew en Tropp (2006) een meta-analytisch onderzoek uit waarin de resultaten van 515 studies opgenomen werden. Gegeven het grote aantal steekproeven, bleek het algemene effect van contact op vooroordelen modaal significant. 94 % van de studies tonen een negatieve relatie tussen contact en vooroordelen. Hoe zorgvuldiger de onderzoeken werden uitgevoerd

(bijvoorbeeld in experimenteel onderzoek), hoe groter de gevonden effecten zijn, wat de geloofwaardigheid van de resultaten nog verhoogt.

Er blijkt bovendien dat contact op zich wel al een betrouwbaar en onafhankelijk effect heeft op de reductie van vooroordelen. De positieve invloed van intergroep contact is duidelijk sterker wanneer het contact aan de voorwaarden voldoet, maar ook in studies waarin men geen ambitie had het contact te optimaliseren, ziet men een soortgelijke relatie. Aldus wordt er geopperd dat de voorwaarden die door Allport (1954) worden opgelegd, eerder als begunstigende dan als noodzakelijke condities functioneren. Daarnaast worden ze beter gezien als aan elkaar gerelateerde voorwaarden die samen functioneren in het optimaliseren van contact, dan als onafhankelijk factoren (Pettigrew & Tropp, 2006).

Intergroep contact heeft een negatief effect op beide racismematen, grof en modern, subtiel racisme. Onderzoek is echter nog niet sluitend over de relatie tussen contact en de twee racismematen afzonderlijk. Pettigrew en Meertens (1995) stellen dat vriendschapsbanden met uitgroep leden zorgen voor een daling in beide vormen van racisme, maar vinden vooral een vermindering van subtiel racisme. Andere onderzoekers vinden dan weer dat het verband tussen intergroep contact en grof racisme sterker is dan dat met subtiel, modern racisme (zie bijvoorbeeld Hamberger & Hewstone, 1997).

In contactonderzoek wordt vaak het onderscheid gemaakt tussen kwantiteit en kwaliteit van contact (Hewstone & Brown, 2005). De meting van de kwaliteit van het contact kan daarbij enerzijds gezien worden als een indicator voor het voldoen aan de optimale voorwaarden (gelijke status, samenwerking, ...) (zie bijvoorbeeld Binder et al., 2009) en anderzijds als een evaluatief oordeel over het contact (zie bijvoorbeeld Dhont & Van Hiel, 2009). Hoewel blijkt uit de meta-analyse van Pettigrew en Tropp (2006) dat de voorwaarden niet noodzakelijk zijn, zorgen ze wel voor een sterker effect van contact op vooroordelen. Een aantal studies rapporteren dat zowel kwaliteit als kwantiteit betrouwbare predictoren zijn voor racisme (bijvoorbeeld Voci & Hewstone, 2003), maar in de meeste onderzoeken wordt toch een sterker verband gevonden tussen vooroordelen en contact kwaliteit, dan tussen vooroordelen en de mate van contact op zich (zie bijvoorbeeld Binder et al., 2009; Eller & Abrams, 2003; Greenland & Brown, 1999).

Een belangrijke kritiek op de contacthypothese is de aanwezigheid van een selectiefactor. Mensen met vooroordelen zijn minder geneigd contact te zoeken met uitgroep leden en gaan dit contact zelfs actief vermijden. Tolerante mensen zijn dan weer eerder geneigd contact met de uitgroep leden op te zoeken (Pettigrew, 1998). Uit onderzoek komt inderdaad naar voor dat vooroordelen effect hebben op contact (zie bijvoorbeeld Binder et al., 2009). Over het algemeen blijkt echter, zowel in cross-sectioneel als longitudinaal onderzoek, dat de omgekeerde relatie van contact naar vooroordelen sterker is (Brown, Eller, Leeds & Stace, 2007; Pettigrew, 1997; Pettigrew & Tropp, 2006). Wanneer de mogelijkheid van selectie wordt uitgesloten, vindt men nog steeds dat contact zorgt voor een daling in vooroordelen (zie bijvoorbeeld Sherif, 1966).

Een andere kritiek die vaak naar voor komt, is dat de effecten van contact op vooroordelen, niet altijd generaliseren naar andere leden van de uitgroep en andere situaties (Pettigrew, 1998). Deze generalisatie is nochtans noodzakelijk om de contacttheorie in de praktijk te kunnen gebruiken. Wanneer de effecten van contact beperkt blijven tot de specifieke situatie en de deelnemers van het onderzoek, dan raakt de theorie veel van haar praktische waarde kwijt. Uit de meta-analyse van Pettigrew en Tropp blijkt echter dat intergroep contact niet enkel zorgt voor positievere attitudes ten opzichte van de deelnemers in de specifieke contactsituatie, maar dat deze attitudes ook veralgemenen naar de gehele uitgroep, naar andere situaties en soms zelfs naar andere groepen (Pettigrew & Tropp, 2006).

In deze meta-analytische studie wijzen de auteurs ook op het belang van mediërende processen in de invloed van contact op de daling van vooroordelen. Moderatie en mediatie gaan beiden over het betrekken van een derde variabele in een verband tussen twee variabelen, maar ze doen dit op een verschillende manier (Baron & Kenny, 1986). Moderatie betekent dat het niveau van de derde variabele, het verband tussen de twee eerste variabelen kan veranderen. Mediatie wil zeggen dat de relatie tussen twee variabelen werkelijk tot stand kan komen door de derde variabele. Moderatie gaat bijgevolg na wanneer een effect zich voordoet, mediatie poogt dan weer te verklaren waarom een effect zich voordoet. Allport (1954) ging op zoek naar het 'waar' en 'wanneer' van contacteffecten, maar schonk opvallend weinig aandacht aan 'waarom' we veranderingen zien in attitudes na intergroep contact. Nu blijkt dat

Allport's voorwaarden (moderatoren) niet noodzakelijk zijn voor het effect van contact op vooroordelen, raken onderzoekers meer en meer geïnteresseerd in de onderliggende mechanismen van intergroep contact (mediatoren) (Dovidio, Gaertner & Kawakami, 2003; Pettigrew & Tropp, 2006 en 2008).

Intergroep angst

Verschillende mechanismen en mediators werden voorgesteld en getest in de onderzoeksliteratuur (Dovidio, Gaertner & Kawakami, 2003; Brown & Hewstone, 2005). Nieuwe statistische technieken helpen de zoektocht naar mediërende variabelen. Voornamelijk innerlijke, affectieve factoren blijken een belangrijke rol te spelen in contact processen, meer dan cognitieve factoren (Pettigrew, 1998; Pettigrew & Tropp, 2006). De drie meest bestudeerde mediators zijn: kennis van de uitgroep, intergroep angst en empathie en perspectiefname. In een recente meta-analyse van Pettigrew en Tropp (2008) werd nagegaan welke van deze drie concepten de meest effectieve mediator is in het effect van intergroep contact op vooroordelen. Hieruit blijkt dat louter meer kennis hebben over de uitgroep, slechts een klein effect heeft op de reductie van vooroordelen. Voor empathie en perspectiefname wordt wel een sterk mediatie effect gevonden, maar intergroep angst komt naar voor als de belangrijkste en meest significante mediator (Pettigrew & Tropp, 2008). Het fenomeen van intergroep angst willen we hier dan ook meer uitgebreid bespreken.

In het onderzoek naar mediators, kwam intergroep angst reeds vroeg naar voor als een mogelijke kandidaat. In 1960 concludeerde Rokeach al dat angst voor een externe bedreiging de motor is van intolerantie (Rokeach, 1960). Een bedreiging van bijvoorbeeld eigen normen en waarden kan angst veroorzaken en op die manier zorgen voor onverdraagzaamheid en vooroordelen ten opzichte van de ander.

Stephan en Stephan (1985) beschrijven intergroep angst als de angst die mensen ervaren in de omgang met leden van de uitgroep. Zoals andere types van angst, ontstaat intergroep angst uit de anticipatie op negatieve consequenties. Deze consequenties kunnen gaan van negatieve psychologische of gedragsmatige consequenties voor het zelf tot de angst voor negatieve evaluatie door leden van de ingroep of de uitgroep.

Mensen zijn bezorgd dat ze zich niet gepast zullen gedragen bij contact met anderen, dat ze verkeerd begrepen zullen worden of dat die anderen misbruik zullen maken van hen.

Stephan en Stephan (1985) stellen een model voor met een aantal antecedenten en gevolgen van intergroep angst. De antecedenten kunnen volgens hen ondergebracht worden in drie grote categorieën: eerder contact tussen de groepen, eerder aanwezige cognities in verband met de uitgroep en de structuur van de interactie. Zo is bijvoorbeeld de mate van structuur en de soort van samenwerking, coöperatief in tegenstelling tot competitief, bepalend voor de mate van intergroep angst. Ongestructureerde en competitieve interacties zullen meer intergroep angst uitlokken dan gestructureerde interacties waarbij wordt samengewerkt tussen de twee groepen. Stephan en Stephan nemen naast deze antecedenten, ook een aantal consequenties van intergroep angst op in hun model. Doorgaans heeft intergroep angst negatieve gevolgen voor het contact tussen groepen. Enkele gedragsmatige gevolgen zijn vermijding van contact en versterking van rigide interactienormen tussen de leden van de twee groepen. Naast deze gedragsmatige gevolgen, werkt intergroep angst ook in op onze cognities. Intergroep angst leidt tot vooringenomenheid op vlak van informatieverwerking. Een stijging van de angst zal ervoor zorgen dat mensen hun eigen groep beter evalueren en positieve karakteristieken meer in de verf zetten. Tenslotte zorgt intergroep angst ook voor sterkere en hevigere emoties bij de ingroep leden en scherpere beoordelingen van de uitgroep. Dit zijn de affectieve gevolgen van intergroep angst (Stephan & Stephan, 1985).

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat intergroep angst een belangrijke mediator is voor het effect van contact op vooroordelen. In een studie van Islam en Hewstone (1993) over inter-religieus contact tussen moslims en hindoes bijvoorbeeld, vond men dat zowel de kwantiteit als kwaliteit van contact, als predictor, intergroep angst kan reduceren en zo inwerkt op negatieve vooringenomenheid tegenover de uitgroep (Islam & Hewstone, 1993). In een andere studie toonden Voci en Hewstone (2003) aan dat positief contact tussen autochtone Italianen en immigranten in Italië zorgt voor een verbetering van de attitudes ten opzichte van immigranten via een vermindering van angst. Andere evidentie komt er van Blascovich et al. (2001). Deze vonden dat blanken die eerder contact hadden met leden van een andere raciale of

etnische groep, minder fysiologische stress en zelfgerapporteerde angst vertoonden, dan blanken die zulke contactervaringen niet hadden meegemaakt.

Ook in longitudinaal onderzoek werd het mediërend effect van intergroep angst aangetoond. In een longitudinaal onderzoek van Binder en collega's (2008) bijvoorbeeld, met studenten in Duitsland, België en Engeland, voldeed intergroep angst aan de condities van mediatie voor zowel kwaliteit als kwantiteit van contact met racisme. In de reeds aangehaalde meta-analyse van Pettigrew en Tropp (2008) besluit men dat ongeveer 20 tot 25 % van het reducerend effect van contact op vooroordelen, gemedieerd wordt door een reductie in intergroep angst.

Tot slot moet ook nog gewezen worden op het belang van intergroep vriendschap. Men vond dat het hebben van vriendschapsbanden met leden van de uitgroep samenhangt met een daling van intergroep angst (Paolini, Hewstone, Voci, Harwood & Cairns, 2006). Door experimenteel onderzoek kon men aantonen dat vriendschap sluiten met iemand van de uitgroep, de intergroep angst doet verminderen (Page-Gould, Mendoza-Denton & Tropp, 2008). Wanneer men bij contact met de uitgroep vriendschap sluit met leden van die groep, wordt ook een groter effect gevonden op de daling in vooroordelen. Wagner en collega's ontdekten bijvoorbeeld een grote invloed van vriendschapsbanden tussen mensen van Oost- en West-Duitsland op attitudes over de ander (Wagner et al., 2003). Volgens Pettigrew (1998) zorgt vriendschap voor zowel een daling in negatief affect, waaronder dus angst, en een stijging van positieve affecten (zie ook Pettigrew & Tropp, 2006). Er wordt geopperd dat vriendschapsbanden het contact met uitgroep leden verbetert, doordat negatieve verwachtingen over dat contact systematisch ontkracht worden. Wanneer mensen bij de ontwikkeling van een nieuwe vriendschap verschillende contacten hebben met leden van de uitgroep en hierbij geen angst ervaren, dan zal hun angstige ingesteldheid tegenover de uitgroep verminderen (Paolini, Hewstone, Voci, Harwood & Cairns, 2006).

Hiermee rekening houdend, is het in contact brengen van groepen met elkaar, en het zó reduceren van intergroep angst, een belangrijke stap in het verbeteren van intergroep relaties (Islam & Hewstone, 1993; Stephan & Stephan, 1985).

Huidige studie

‘Interculturaliseren’ is een belangrijke opgave geworden in onze multiculturele samenleving. Culturele diversiteit is een thema waar ook in het onderwijs meer en meer belang wordt aan gehecht. Op veel middelbare scholen is het tegenwoordig de trend om uitwisselingsprojecten te organiseren voor hun leerlingen. De ene school zoekt het hierbij al wat verder dan de andere.

In dit onderzoek werd gezocht naar scholen die Marokko als gastland hebben voor een culturele inleefreis. In West-Europa duiken geregeld vooroordelen op over Marokkanen. In een onderzoek in Nederland vond men dat ongeveer een kwart van de bevolking bevooroordeeld is als het gaat om het toeschrijven van negatieve eigenschappen aan immigranten. Wanneer ze polsten naar sociale afstand, zoals wat mensen zouden denken van buitenlandse burens of trouwen met een buitenlander, bleek dat maar liefst één derde tot de helft van de bevolking bevooroordeeld is. Dit bleek bovendien vooral te gaan om de moslimgroepen Turken en Marokkanen, waarbij de gewenste afstand ten opzichte van de Marokkanen het grootst is (Haagdoorn & Sniderman, 2001).

De Vlaamse overheid geeft subsidies aan scholen die uitwisselingsprojecten organiseren met Marokko. De organisatie die dit organiseert heet Twinning en bestaat al sinds 2001. Sindsdien gingen al 25 Vlaamse scholen de uitdaging aan om een project op te zetten met een school in Marokko. Het streefdoel is verdraagzaamheid en gelijkwaardigheid vergroten door creatief te gaan samenwerken met de partnerschool in Marokko. Dit ‘samenwerken’ kan gaan van het uitwisselen van ervaringen via e-mail of brieven, tot het werkelijk bezoeken van de partnerschool in Marokko. Tijdens een dergelijke studiereis is het niet de bedoeling een louter toeristische kijk te hebben op het land, maar de nadruk wordt in de eerste plaats gelegd op de kennismaking met de leerlingen en leerkrachten, hun gezinnen, hun godsdienst, hun school en hun levensgewoonten, kortom op de cultuur van het land. De scholen proberen de ontmoeting tussen de Vlaamse en de Marokkaanse leerlingen te combineren met een kennismaking met het gastland. Om dit wat concreter te kunnen voorstellen, worden hieronder enkele activiteiten beschreven die de jongeren tijdens zo’n inleefreis meemaken.

Voor de jongeren op reis vertrekken, worden al heel wat voorbereidingen getroffen. De leerlingen krijgen uitleg over wat er op het programma staat en ook de ouders worden warm gemaakt op een infoavond, georganiseerd door de leerlingen zelf. De leerlingen bereiden een presentatie voor in verband met hun eigen land om dan tijdens de reis aan de Marokkanen voor te stellen.

Na een intensieve voorbereiding vertrekken de leerlingen dan samen met een aantal leerkrachten en begeleiders voor een week tot 10 dagen naar Marokko. De Vlaamse leerlingen maken er al snel kennis met de leerlingen van de Marokkaanse school, met wie ze een groot deel van de week zullen doorbrengen. Op school stellen de leerlingen zich aan elkaar voor door hun presentatie op te voeren met behulp van foto's en ander materiaal. Daarna werken de Vlaamse en Marokkaanse scholieren samen rond bepaalde thema's, zoals godsdienst, eetgewoontes, ... De taal vormt in het begin soms een hinderpaal, maar de leerlingen raken snel gewoon aan het Frans als voertaal.

Na de kennismaking op school trekken de Vlaamse en Marokkaanse leerlingen samen de stad in. Er wordt bezoek gebracht aan de belangrijkste bezienswaardigheden, waaronder een rondleiding in een moskee. De studenten gaan samen winkelen in de befaamde soeks en snuisteren op de plaatselijke markten. Soms krijgen de leerlingen een opdracht mee, zoals het afnemen van een interview met mensen op straat. Ook kunnen ze een wasbeurt meemaken in een authentieke hammam, waar ook Marokkaanse mannen en vrouwen zich komen verfrissen. Door het gezelschap van hun eigen plaatselijke gidsen komen de leerlingen terecht op plaatsen waar ze anders niet zouden komen tijdens een toeristische reis.

Naast het ontdekken van de stad, krijgen de leerlingen ook de kans om met een Marokkaanse student mee naar hun huis te gaan en een bezoek te brengen aan zijn of haar familie. Vaak worden de Vlaamse leerlingen hierbij verrast door de hartelijke ontvangst en de Marokkaanse gastvrijheid, wanneer ze overstelpt worden met geschenken en lekkernijen.

In het programma probeert men ook rekening te houden met de interesses en de studierichtingen van de scholieren. Voor leerlingen uit een sociale studierichting kan bijvoorbeeld een bezoek aan een sociaal project opgenomen worden in het programma. Voorbeelden hiervan zijn: een weeshuis, een centrum voor kinderen met een handicap, een crèche... Tijdens hun verblijf in Marokko maken de Vlaamse leerlingen ook kennis

met het platteland en de natuur van Marokko. Dit gebeurt onder andere door bijvoorbeeld een trektocht door het Atlasgebergte te maken of een overnachting in een tentenkamp aan de voet van de woestijn.

Op de laatste avond mogen de Vlaamse en de Marokkaanse leerlingen samen een feestje organiseren. Het wordt een mengelmoes van ‘Belgische’ en ‘Marokkaanse’ muziek en dans. Na zo’n intense week van contact is het afscheid soms moeilijk voor de scholieren. Vaak houden de leerlingen nadien nog lang contact met elkaar. Het is duidelijk, een inleefreis zorgt voor een ware onderdompeling in de Marokkaanse cultuur.

Ten slotte is het nog belangrijk om op te merken dat de concrete programma’s van de verschillende scholen natuurlijk uiteen lopen. Zo kunnen bijvoorbeeld de thema’s waarrond wordt gewerkt sterk verschillen. Voorbeelden van thema’s zijn milieu, de zorgsector, visserij, kookkunst, ... Toch beogen ze allen hetzelfde: een diepgaande en persoonlijke kennismaking met het land, de bevolking en de cultuur.

Onderzoeksdoelstellingen

Ondertussen is het duidelijk dat er reeds heel wat onderzoek werd gedaan in verband met intergroep contact. Een groot deel van dat onderzoek is echter retrospectief en er zijn ook weinig longitudinale data beschikbaar (Pettigrew & Tropp, 2006). Bovendien maken onderzoekers haast nooit gebruik van bestaande interventieprogramma’s. Op die manier wordt nooit nagegaan wat de effecten zijn van zulke interventieprogramma’s, die wel vaak financieel gesteund worden door de overheid, zoals ook in het huidige onderzoek. In deze studie wordt, met oog op de bestaande literatuur, het effect van zo’n programma nagegaan, namelijk een culturele inleefreis voor Vlaamse leerlingen naar Marokko. Racisme en intergroep angst worden op twee tijdstippen gemeten, vóór en na de inleefreis. In de posttest wordt de kwantiteit en kwaliteit van contact met de lokale bevolking tijdens de inleefreis ondervraagd. Om na te gaan wat de effecten zijn van het contact en hoe we deze moeten interpreteren, stellen we een aantal onderzoeksdoelstellingen voorop.

Ten eerste bestuderen we of er wel degelijk een verschil is in grof en modern racisme en intergroep angst (doelstelling 1) vóór en na de inleefreis. Gezien voorgaand

onderzoek, voorspellen we een daling in racisme en in intergroep angst, na het intensieve contact tussen de Vlaamse en Marokkaanse leerlingen.

Daarna gaan we na of dit eventuele verschil ook samenhangt met contactkwantiteit of kwaliteit (doelstelling 2), zoals de contacthypothese voorspelt. We voorzien dat contact negatief samenhangt met racisme: hoe meer contact, hoe minder grof en modern racisme (Pettigrew & Tropp, 2006). Bovendien wordt verwacht dat voornamelijk de kwaliteit van het contact hierin een rol speelt, en minder de hoeveelheid contact (Binder et al., 2008).

Het derde onderzoekdoel ten slotte, is nagaan of intergroep angst de relatie tussen contact en racisme medieert (doelstelling 3). Uit de recente literatuur over intergroep contact, verwachten we dat het verband tussen contact en vooroordelen vermindert (gedeeltelijke mediatie) of zelfs helemaal verdwijnt (volledige mediatie), wanneer we intergroep angst opnemen in het model (Islam & Hewstone, 1993; Pettigrew en Tropp, 2008; Voci en Hewstone, 2003).

Alle analyses worden uitgevoerd met het programma SPSS 16 (Statistical Package for the Social Sciences).

METHODE

Steekproef

Voor het zoeken van de respondenten, nam ik contact op met de organisatie Twinning, die hierboven reeds besproken werd. Ik kreeg een lijst van scholen, die in het vorige schooljaar een uitwisselingsproject met Marokko ondernamen. Alle secundaire scholen uit deze lijst, bij wie de nadruk van het project op culturele uitwisseling lag, werden gecontacteerd en om hun medewerking gevraagd. Voor vijf van de elf gecontacteerde scholen uit verschillende plaatsen in Vlaanderen, lukte het om aan het onderzoek mee te werken en kwam de periode van de inleefreis overeen met de periode van het onderzoek. Hiervan nam ik achteraf een school niet mee in het onderzoek, omdat de overgrote meerderheid van de leerlingen afkomstig bleek te zijn uit Marokko. In dit onderzoek wilde ik vooral gaan focussen op de autochtone bevolking. De resultaten van een andere school werden ook niet gebruikt, omdat het slechts om een zeer beperkt aantal leerlingen ging, en bovendien kon door omstandigheden niet van elke leerling een posttest worden afgenomen. Er werd in totaal een steekproef van 84 respondenten ondervraagd in de pretest, waarvan er uiteindelijk 71 in de posttest werden weerhouden.

Onder de deelnemers waren er 15 jongens en 56 meisjes. De jongeren waren allemaal tussen de 16 en 20 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 16,9 jaar. Alle respondenten hadden de Belgische nationaliteit. De leerlingen komen uit 3 verschillende scholen in Vlaanderen, waarvan twee ASO scholen en één TSO school. Van de deelnemers gaven 36 jongeren aan christelijk te zijn en 35 jongeren ongelovig.

Procedure

De studie werd gedaan in het voorjaar van 2008. De eerste vragenlijst werd afgenomen binnen de week vóór het vertrek naar Marokko, op school tijdens de les. De tweede vragenlijst werd dan na de reis afgenomen, binnen de twee weken na de terugkomst.

Meetinstrumenten

Enkele onderdelen van deze vragenlijsten werden zowel voor als na opgenomen, andere onderdelen verschillen. Zowel in de pre- als posttest werden grof en modern racisme gemeten. Ook werd op beide meetmomenten de mate van intergroep angst nagegaan. Daarnaast werd in de posttest gevraagd naar de kwantiteit en de kwaliteit van het contact tijdens de reis.

Racisme

Racisme werd gemeten met twee verschillende schalen. De items worden allen gescoord op een Likert-schaal van 1 (*helemaal oneens*) tot 5 (*helemaal eens*).

Respondenten vulden de 10 Items van de Modern Racisme Schaal in (McConahay, 1986). Deze schaal meet drie facetten van modern racisme (Sears, 1988). Drie items meten het ontkennen van het bestaan van discriminatie, bijvoorbeeld '*Racistische groepen zijn geen bedreiging meer voor de Marokkanen*'. In vier andere items zoals '*Marokkanen worden te veeleisend in hun streven naar gelijke rechten*' worden de gevoelens van vijandigheid nagegaan tegenover de aanspraak op gelijke rechten die Marokkanen stellen. Tenslotte wordt in drie items ook gekeken of de leerlingen zich ergeren aan speciale maatregelen voor minderheden, meer bepaald Marokkanen. Een voorbeeld van zo'n item is '*Er zijn speciale programma's nodig om jobs te creëren voor Marokkanen*'. Deze tien items vormen samen een intern consistente schaal ($\alpha = 0.72$).

Een tweede racisme schaal die de respondenten invulden, was een grof racisme schaal bestaande uit negen items (gebaseerd op Billiet & De Witte, 1991; zie o.a. Dhont & Van Hiel, 2009). Voorbeelden van items die deze vorm van racisme meten zijn '*De Marokkanen komen hier profiteren van onze sociale zekerheid*' en '*België had eigenlijk nooit Marokkanen mogen binnenlaten*'. Deze schaal blijkt ook intern consistent ($\alpha = 0.87$).

Een volledige weergave van de schalen is terug te vinden in de bijlage.

Intergroep angst

Intergroep angst werd gemeten met een vereenvoudigde versie van Stephan en Stephan's (1985) 'intergroep angst schaal'. De scholieren werden gevraagd hoe ze zich zouden voelen als ze in België over straat zouden lopen en alle andere mensen die op straat lopen Marokkanen zouden zijn. Opnieuw op een Likert-schaal van 1 tot 7 moeten de proefpersonen aanduiden of ze zich angstig, nerveus, onzeker of bedreigd zouden voelen. De vier items vormen samen een betrouwbare schaal ($\alpha = 0.91$).

Intergroep contact - Posttest

De items die werden gebruikt voor het meten van zelfgerapporteerd contact, zijn gebaseerd op contactmaten uit eerder onderzoek (Islam & Hewstone, 1993; Voci & Hewstone, 2003). Brown en Hewstone raden onderzoekers aan multi-item metingen te doen van zowel de kwaliteit als de kwantiteit van contact (Brown & Hewstone, 2005; zie ook Pettigrew & Tropp, 2006).

Kwantiteit van intergroep contact op reis werd gemeten aan de hand van drie aangepaste items uit eerder onderzoek (Islam & Hewstone, 1993; Dhont & Van Hiel, 2009). Op een likert-schaal van 1 tot 7 werd gevraagd deze items te scoren: '*hoe vaak had je op reis contact met de Marokkanen?*', '*hoe vaak had je op reis een gesprek met Marokkanen?*' en '*Hoe vaak heb je samengewerkt met de Marokkanen?*'.

Daarnaast werd ook de contactkwaliteit gemeten, door te polsen naar hoe dit contact meeviel. In deze studie staat contact kwaliteit dus voor het evaluatief oordeel over het intergroep contact (zie bijvoorbeeld Dhont & Van Hiel, 2009). Op een schaal van 1 tot 7 duiden de leerlingen aan in hoeverre ze het contact prettig, aangenaam, vervelend (omgekeerd gescoord) en oppervlakkig (omgekeerd gescoord) vonden. Beide schalen waren intern consistent (voor kwantiteit van contact, $\alpha = 0.77$; voor kwaliteit van contact, $\alpha = 0.75$)

RESULTATEN

1. Is er een verschil in intergroep angst en racisme vóór en na de inleefreis?

Als we de gemiddelden van de verschillende variabelen op de twee tijdstipmomenten bekijken (zie tabel 1), zien we dat er een lichte absolute daling is in zowel grof en modern racisme als intergroep angst. Dit zou er al op kunnen wijzen dat leerlingen minder angstig en bevooroordeeld staan tegenover Marokkanen, na het meemaken van een uitwisselingsproject. Tijdens de reis kwamen de leerlingen vaak in contact met Marokkanen en de gemiddelde kwaliteit van dat contact is ook vrij hoog.

Tabel 1: De geobserveerde celgemiddelden en standaarddeviaties vóór (tijdstip 1) en na de inleefreis (tijdstip 2)

	<i>Tijdstip 1</i>		<i>Tijdstip 2</i>	
	Gem.	SD	Gem.	SD
Grof racisme	2.12	0.65	1.98	0.61
Modern racisme	2.94	0.50	2.81	0.49
Intergroep angst	3.60	1.60	3.03	1.44
Contact kwantiteit			5.56	0.93
Contact kwaliteit			5.54	0.95

Om na te gaan of de verschillen in racisme en intergroep angst ook significant zijn, voerden we voor iedere variabele afzonderlijk (grof racisme, modern racisme en intergroep angst) een variantie-analyse met herhaalde metingen uit. Uit deze analyses bleek dat de scores op de drie variabelen inderdaad significant lager waren na het uitwisselingsproject in vergelijking met voor het uitwisselingsproject, $F(1,70) = 4.84$, $p < .05$; $F(1,70) = 9.03$, $p < .001$ en $F(1,70) = 8.75$, $p < .001$ voor grof racisme, modern racisme en intergroep angst, respectievelijk.

2. Hangt racisme en intergroep angst samen met contact kwaliteit en kwantiteit?

Eerst en vooral is het belangrijk om na te gaan of de mate van racisme en intergroep angst vóór de inleefreis, de kwantiteit of kwaliteit van het contact tijdens de

reis beïnvloedt. Mogelijks zijn leerlingen die meer vooroordelen hebben ten opzichte van Marokkanen, geneigd om minder contact te zoeken met de Marokkaanse leerlingen tijdens de inleefreis. Dit komt overeen met de selectiefactor (Pettigrew, 1998). Daarnaast zou ook de mate van intergroep angst die leerlingen ervaren tegenover Marokkanen vóór de reis, effect kunnen hebben op het contact tijdens de reis (Stephan & Stephan, 1985). Om dit na te gaan bekijken we de correlaties tussen de afzonderlijke variabelen en de twee contactmaten tijdens de inleefreis.

Tabel 2: Pearson correlaties tussen racisme, intergroep angst en contact kwaliteit en kwantiteit

		<i>Contact kwantiteit op reis</i>	<i>Contact kwaliteit op reis</i>
Grof racisme	T1	-.11	-.14
	T2	-.27*	-.51**
Modern racisme	T1	-.19	-.22
	T2	-.22	-.40**
Intergroep angst	T1	-.14	-.08
	T2	-.11	-.42**

* $p < .05$

** $p < .01$

In tabel 2 zien we dat zowel grof als modern racisme vóór de reis, alsook intergroep angst op dit tijdstip, niet significant samenhangen met de mate en de kwaliteit van contact tijdens de reis. Het is dus niet zo dat leerlingen die meer racistisch zijn vóór het vertrek van de reis, minder geneigd zijn contact te zoeken met Marokkanen tijdens de uitwisseling. Leerlingen die angstiger zijn voor de omgang met Marokkanen, gaan daarom niet minder contact hebben met de Marokkanen tijdens het uitwisselingsproject, of dit contact minder goed evalueren.

Daarnaast zien we in deze tabel al dat grof racisme na de inleefreis, significant samenhangt met zowel contact kwaliteit en kwantiteit tijdens de reis. Dit verband is sterker voor contact kwaliteit dan voor contact kwantiteit. De relatie is bovendien negatief: hoe meer contact de leerlingen hadden, hoe minder racistische vooroordelen. Voor modern, subtiel racisme op tijdstip twee zien we een significant verband met

contact kwaliteit, maar niet met contact kwantiteit tijdens de reis. Voor intergroep angst zien we een gelijkaardige samenhang. De kwaliteit van contact tijdens de reis, bepaalt mee de mate van intergroep angst na de reis.

Nu we weten dat er significante veranderingen zijn in de twee racismematen en intergroep angst, kunnen we gaan onderzoeken of deze verschillen samenhangen met het contact die de leerlingen er hadden met Marokkanen. Om dit te kunnen onderzoeken, maken we drie nieuwe variabelen aan die het verschil zijn tussen tijdstip 1 en tijdstip 2, voor grof en modern racisme en intergroep angst. In tabel 3 worden de correlaties weergegeven tussen deze drie verschilvariabelen en de hoeveelheid en kwaliteit van het contact tijdens de inleefreis.

Tabel 2: Pearson correlaties tussen contact- en racismematen en intergroep angst

	<i>Contact kwantiteit</i>	<i>Contact kwaliteit</i>
Contact kwantiteit	1	0.38**
Contact kwaliteit	-	1
Verschilvariabele grof racisme	0.17	0.41**
Verschilvariabele modern racisme	0.03	0.24*
Verschilvariabele intergroep angst	-0.04	0.29*

* $p < .05$

** $p < .01$

Er blijkt een sterk significant verband tussen contact kwaliteit en contact kwantiteit. De hoeveelheid van contact tussen de Vlaamse en de Marokkaanse leerlingen tijdens de inleefreis, hangt dus significant samen met hoe dat contact verloopt. Hoe meer contact en hoe meer de leerlingen samenwerken met de Marokkanen, hoe beter dat contact ook evaluatief beoordeeld wordt.

Toch zien we dat de twee contactvariabelen verschillend samenhangen met de verschilvariabelen. De daling in grof en modern racisme hangt significant samen met de kwaliteit van het contact met de Marokkanen, in tegenstelling tot de hoeveelheid van contact. Het is dus voornamelijk de beoordeling van het intergroep contact die samenhangt met de daling van vooroordelen, en niet de hoeveelheid van het contact op

zich. Daarnaast blijkt het verband van contactkwaliteit met grof racisme groter dan het verband met modern racisme.

Ook bij intergroep angst zien we een soortgelijke relatie. De daling in angst die we daarnet zagen, houdt verband met de kwaliteit van het contact tussen de jongeren tijdens de inleefreis. Hoe beter het contact met de Marokkaanse leerlingen tijdens de reis meevalt, hoe minder intergroep angst de leerlingen nadien vertonen.

Vanuit de contacthypothese gaan we ook het effect na van intergroep contact op racisme. We voerden een multivariate variantie-analyse uit met contact kwaliteit en kwantiteit als predictoren en grof en modern racisme als afhankelijke variabelen. Het effect van contact kwaliteit op grof en modern racisme samen blijkt significant, $F(2,67) = 7.74$ en $p < .01$, alsook het effect op beide racisme maten afzonderlijk, $F(1,68) = 11.67$, $p < .01$; $F(1,68) = 4.61$, $p < .05$ voor grof en modern racisme respectievelijk. Voor contact kwantiteit vinden we enkel niet-significante effecten: $F(2,67) = .20$, $p = .82$ voor beide racismematen samen en $F(1,68) = .03$, $p = .87$; $F(1,68) = .36$, $p = .55$ voor grof en modern racisme respectievelijk.

3. Is er sprake van mediatie tussen contactkwaliteit en racisme door intergroep angst?

Aan de hand van de 4-stappen methode van Baron & Kenny (1986) gaan we na of intergroep angst de relatie tussen contact en racisme medieert (zie figuur 1). Daarnet bleek dat contact kwantiteit geen significant effect heeft op geen van beide racismematen, dus beperken we ons in de mediatie-analyse tot contact kwaliteit. De verschilvariabelen van grof en modern racisme en intergroep angst worden nu gebruikt als afhankelijke variabelen in een regressievergelijking. Er zijn een aantal problemen verbonden met het gebruik van zulke verschilvariabelen, vooral het risico op inflatie van de meetfout (Cronbach en Furby, 1970). Gegeven de beperkte steekproef en de overeenkomstige beperkingen op vlak van vrijheidsgraden, is het gebruik van deze verschilvariabelen hier toch de best mogelijke onderzoeksmethode (zie bijvoorbeeld Greenland & Brown, 1999).

Eerst gaan we de mediatie na voor de twee racismematen samen. Om mediatie te kunnen aantonen moet aan 4 voorwaarden worden voldaan (Baron & Kenny, 1986). De

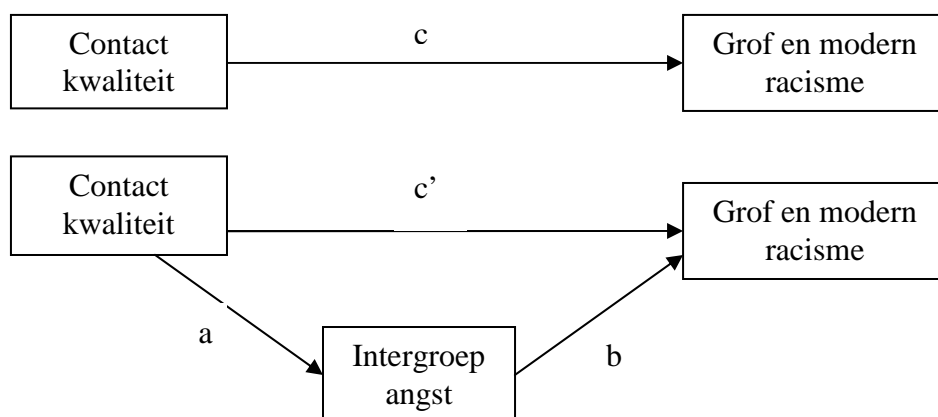
eerste eis is dat de onafhankelijke variabele een significant effect moet hebben op de afhankelijke variabele (voorwaarde 1). We zagen daarnet al dat contact kwaliteit (onafhankelijke variabele) een significant multivariaat effect heeft op racisme (afhankelijke variabele).

Als tweede conditie moet de onafhankelijke variabele ook een significant effect hebben op de mediator (voorwaarde 2). Het resultaat van de lineaire regressie van intergroep angst op contact kwaliteit blijkt significant, $\beta = .29$ en $p < .05$.

Deze mediator moet vervolgens een significant effect hebben op de afhankelijke variabele wanneer gecontroleerd wordt voor het effect van de onafhankelijke variabele (voorwaarde 3). We voeren een regressie uit van grof en modern racisme op intergroep angst en contact kwaliteit. Er is een effect van intergroep angst op grof en modern racisme na controle van contact kwaliteit: $F(2,67) = 5.20$ en $p < .05$.

Als vierde en laatste voorwaarde moet het resterende effect van de onafhankelijke variabele verdwijnen of afnemen wanneer de mediator wordt mee opgenomen in de analyse (voorwaarde 4). Na controle voor intergroep angst is er echter nog steeds een significant multivariaat effect van contact kwaliteit op grof en modern racisme, $F(2,67) = 5.72$ en $p < .01$. Dit effect blijkt wel kleiner dan wanneer intergroep angst niet opgenomen werd in het model. Er is hier dus sprake van een partiële mediatie. De relatie tussen contact kwaliteit en racisme kan slechts gedeeltelijk worden verklaard door de mediator intergroep angst.

Figuur 1: Mediatie

Als we voor beide racismeschalen afzonderlijk het mediatie effect van intergroep angst nagaan, vinden we voor grof en modern racisme verschillende resultaten. Zoals we daarnet reeds zagen, is er een significant effect van contact kwaliteit op grof racisme (voorwaarde 1). Er is ook een significant effect van contact kwaliteit op intergroep angst, $\beta = .29$ en $p < .05$ (voorwaarde 2). Uit de regressie van grof racisme op intergroep angst en contact kwaliteit blijkt daarnaast dat er nog steeds een effect is van intergroep angst op grof racisme, na controle van contact kwaliteit (voorwaarde 3), $\beta = .30$ en $p < .01$, maar dat er na controle van intergroep angst nog altijd een effect is van contact kwaliteit op grof racisme, $\beta = .33$ en $p < .01$ (voorwaarde 4). Hier vinden we dus opnieuw een gedeeltelijke mediatie terug, want de relatie tussen contact kwaliteit en grof racisme is wel degelijk gedaald na controle voor intergroep angst. Er is echter wel nog steeds een significant effect, dus de mediator angst kan de relatie tussen contact kwaliteit en grof racisme niet volledig verklaren.

Voor modern racisme bekomen we andere resultaten. Contact kwaliteit heeft een significant effect op modern racisme (zie onderzoeksdoel 2) en zo ook contact kwaliteit op intergroep angst, $\beta = .29$ en $p < .05$ (voorwaarden 1 en 2). Wanneer we een regressie uitvoeren van modern racisme op intergroep angst en contact kwaliteit, vinden we slechts een marginaal significant effect terug van intergroep angst op modern racisme, na controle van contact kwaliteit, $\beta = .21$ en $p = .09$ (voorwaarde 3). Daarnaast vinden we dat het effect van contact kwaliteit op modern racisme, na controle voor intergroep angst niet meer significant is, $\beta = .18$ en $p = 0.13$ (voorwaarde 4). Voor modern racisme wordt dus niet voldaan aan de derde voorwaarde.

DISCUSSIE

Bespreking van de resultaten

Het doel van deze studie was het effect nagaan van contact met de lokale Marokkaanse bevolking tijdens een inleefreis naar Marokko, op intergroep angst en vooroordelen tegenover Marokkanen. Deze studie onderscheidt zich van veel ander onderzoek naar intergroep contact door het gebruik van echte groepen, een bestaand interventieprogramma en een longitudinale aanpak. In het huidige onderzoek stelden we volgende drie doelen voorop: 1) nagaan of er wel degelijk een verschil is in grof en modern racisme en intergroep angst vóór en na de inleefreis, 2) onderzoeken of deze eventuele verschillen ook samenhangen met contact kwantiteit en kwaliteit en 3) testen of er sprake is van een mediatie effect van intergroep angst in de relatie tussen contact (predictor) en grof en modern racisme (afhankelijke variabelen).

Teneinde de eerste doelstelling na te gaan, bestudeerden we de gemiddelde verschillen vóór en na de inleefreis in de mate van racisme en intergroep angst. Om racisme te meten, gebruikten we twee racismeschalen: traditioneel, grof racisme en modern, subtiel racisme (McConahay, 1983; Pettigrew & Meertens, 1995). Resultaten bevestigen het vermoeden en zijn grotendeels in de lijn met eerder onderzoek (o.a. Brown & Hewstone, 2005; Dovidio, Gaertner & Kawakami, 2003; Pettigrew & Tropp, 2006). Voor zowel grof als modern racisme zagen we een daling in absolute waarden na de inleefreis. Deze dalingen bleken ook significant te zijn. Ook voor intergroep angst zagen we een betekenisvolle daling.

Onze tweede doelstelling was daarna nagaan of deze daling in racisme en intergroep angst, ook significant samenhangt met het contact dat de leerlingen hadden. Contact werd gemeten met twee verschillende maten. We maakten de opsplitsing tussen contact kwantiteit, de hoeveelheid van contact die de leerlingen hadden, en contact kwaliteit, het evaluatief oordeel over dat contact. Er werd aangetoond dat er een significant verband is tussen het verschil in grof en modern racisme vóór en na de inleefreis en de kwaliteit van contact tijdens de reis. De daling in beide racismematen wordt veroorzaakt door het positief geëvalueerde, intensieve contact dat de leerlingen hadden met de Marokkanen tijdens de reis. We kunnen dus zeker stellen dat het

meemaken van een inleefreis invloed heeft op de attitudes van de leerlingen. Dit komt overeen met de uitgebreide onderzoeksliteratuur over intergroep contact (zie o.a. Allport, 1954; Binder et al., 2009; Brown & Hewstone, 2005; Paluck & Green, 2009; Pettigrew & Tropp, 2006).

Daarnaast bleek ook dat de gevonden daling in intergroep angst samenhangt met het contact tijdens de reis, en specifiek met de beoordeling van dat contact. Leerlingen zijn minder angstig ten opzichte van Marokkanen na terugkomst van de culturele inleefreis, en dit hangt samen met hoe men het contact met de lokale Marokkaanse bevolking evalueert. Ook dit is conform onze verwachtingen vanuit vroeger onderzoek (o.a. Stephan & Stephan, 1985; Islam & Hewstone, 1993). We zien hier dus een sterk verband tussen de drie variabelen met contact kwaliteit, maar niet met contact kwantiteit. De twee contactmaten zijn wel significant gecorreleerd, maar voornamelijk de evaluatieve beoordeling van het contact hangt samen met vooroordelen en intergroep angst. Daarnaast is men er tot nog toe nog niet over eens welke van de twee racismeschalen het meeste verband houdt met contact (Pettigrew & Meertens, 1995; Hamberger & Hewstone, 1997). In huidige studie vonden we een heel sterk verband tussen contact kwaliteit en beide racismematen.

Bovendien konden we aantonen dat het contact tijdens de reis, niet beïnvloed werd door de mate van racisme bij de leerlingen vóór de reis. We vinden hier dus niet de omgekeerde weg terug van vooroordelen naar contact. Doordat in deze studie gewerkt werd met longitudinale data, kunnen we aantonen dat de kritiek van de selectiefactor hier niet geldig is (Binder et al., 2009; Pettigrew, 1998). Dit komt overeen met wat teruggevonden wordt in de meeste studies naar intergroep contact (zie bijvoorbeeld Pettigrew & Tropp, 2006; Sherif, 1966). Op die manier konden we de effecten van contact onderzoeken, zonder dat deze selectiefactor meespeelde. We vonden ook geen relatie terug tussen angst vóór de reis en het contact tijdens de reis. Dit is in tegenstelling tot resultaten uit ander onderzoek, wanneer men ziet dat intergroep angst een rol speelt in vermijden van contact met uitgroep leden (Devine & Plant, 2003; Islam & Hewstone, 1993; Paolini, Hewstone, Cairns & Voci, 2004; Stephan & Stephan, 1985). Mogelijks is het vermijden van contact tijdens een inleefreis in schoolverband onmogelijk, aangezien men samen met de Marokkaanse leerlingen op stap gaat, samen opdrachten moet vervullen en zaken moet organiseren.

Als derde doelstelling ten slotte, gingen we na of intergroep angst optreedt als mediator tussen contactkwaliteit en racisme. We zagen een significante daling van intergroep angst, die samenhangt met contact kwaliteit. Na het uitvoeren van een mediatie analyse met beide racismematen samen, vonden we een partiële mediatie terug door intergroep angst. We kunnen dus concluderen dat intergroep angst een belangrijke verklaring vormt voor het effect van contact kwaliteit op vooroordelen, zoals werd voorspeld door voorgaand onderzoek (Blascovich et al., 2001; Islam & Hewstone, 1993; Voci en Hewstone, 2003). Intergroep angst volstond in huidige studie echter niet om dit effect volledig te verklaren, want na toevoeging van angst aan het model, bleef er nog steeds een significant direct effect van contact kwaliteit op racisme. Mogelijks spelen andere mediators, die niet opgenomen werden in deze studie, een rol (zie bijvoorbeeld Brown & Hewstone, 2005; Dovidio, Gaertner & Kawakami, 2003; Pettigrew & Tropp, 2008). We kunnen wel besluiten dat intergroep angst een centrale en sterke variabele is.

Wanneer we de analyse uitvoerden voor de twee racismeschalen afzonderlijk, vonden we voor grof racisme als afhankelijke variabele opnieuw een gedeeltelijke mediatie. Intergroep angst is hier dus een mediator in het effect van contact kwaliteit op grof racisme. Met modern racisme als afhankelijke variabele kon er echter geen mediatie door intergroep angst aangetoond worden.

Sterktes en tekortkomingen van de huidige studie

Het onderzoeken van een bestaand interventieprogramma, maakt deze studie uniek. De deelnemende scholen organiseren al enkele jaren uitwisselingsprojecten met scholen in Marokko, maar de effectiviteit in het verminderen van vooroordelen werd nog nooit nagegaan. Nochtans krijgen de scholen financiële hulp van de overheid bij het opzetten van zulke projecten. Het intergroep contact vindt plaats buiten het laboratorium in een natuurlijke setting. De interventie is daardoor relatief onbesmet door vooronderstellingen van onderzoekers (Brown & Hewstone, 2005).

Door de meting op twee tijdstippen, onderscheidt deze studie zich ook van cross-sectioneel vragenlijstonderzoek. De longitudinale aanpak maakt het mogelijk om oorzakelijke verbanden en de richting van causaliteit na te gaan in een natuurlijke

setting. Op die manier kunnen we besluiten dat eerder aanwezige vooroordelen en intergroep angst in deze studie geen invloed hebben op contact tijdens de inleefreis, en dat contact zorgt voor een daling in vooroordelen.

Een andere sterkte van de studie is dat er wordt gebruik gemaakt van echt bestaande groepen. De minderheidsgroep waarover het gaat, Marokkanen, zijn de grootste groep immigranten in België van buiten de EU (Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, Dienst Demografie, 2008). Nochtans is Marokko geen courante vakantiebestemming voor Vlaamse gezinnen (Algemene Directie Statistiek en Economische informatie, Dienst Toerisme, 2006). De kans is dus klein dat de leerlingen met hun ouders naar Marokko op reis zouden trekken. Bovendien duiken in België vaak vooroordelen op tegen Marokkanen. In de reeds vermelde survey over de tolerantie van Belgen ten opzichte van etnische minderheden blijken veel raciale vooroordelen over vreemdelingen op te duiken bij de ondervraagden (Thiebaut, Vandenbroucke, Spaas & Peetroons, 2009). Als men denkt aan allochtonen, denkt men voornamelijk aan Turken en Marokkanen. Maar liefst 1 op 3 Belgen is van mening dat sommige rassen begaafder zijn dan andere. Voornamelijk Maghrebijnen, waartoe de Marokkanen behoren, worden als bedreiging gezien voor onze cultuur en gebruiken. Dit alles maakt onderzoek naar intergroep contact tussen Vlamingen en Marokkanen zeer relevant.

Naast de aangehaalde sterktes, heeft deze studie ook een aantal tekortkomingen. Ten eerste wordt geen gebruik gemaakt van een controlegroep, omdat dit praktisch moeilijk uitvoerbaar is. Een controlegroep vinden met een vergelijkbare groep scholieren, die in schoolverband een gelijkaardig project opzet, maar dan niet in het kader van culturele uitwisseling, is niet realistisch. De meeste interventie- en veldstudies die racisme onderzoeken, maken dan ook geen gebruik van een controlegroep (voor een overzicht: Paluck & Green, 2009). Hoewel dit de resultaten wat moeilijker interpreteerbaar maakt, kunnen we toch aantonen dat de effecten door het contact op reis worden teweeggebracht.

Daarnaast werd ook niet nagegaan of de effecten na de inleefreis lang blijven voortbestaan. De tweede vragenlijst werd afgenomen binnen de twee weken na terugkomst. Het zou interessant kunnen zijn om een langere tijd erna te onderzoeken wat er gebeurt met de attitudes van de leerlingen en wat er blijft nazinderen van de

levendige contactervaring. Mogelijks is dit een kortdurend en eerste impressie en zien we geen lange termijn gevolgen. We hopen natuurlijk dat de intense ervaring een blijvende indruk nalaat bij de scholieren.

In de huidige studie werd enkel het effect van intergroep angst nagegaan. Deze variabele komt in het merendeel van het onderzoek naar voor als de belangrijkste mediator tussen contact en vooroordelen (Brown & Hewstone, 2005; Dovidio, Gaertner & Kawakami, 2003; Pettigrew & Tropp, 2008). Zoals hierboven besproken, vinden we na het uitvoeren van de mediatie-analyses slechts een gedeeltelijke mediatie door intergroep angst. Dit betekent dat er nog andere factoren zijn die het verband tussen contact kwaliteit en de daling in racisme mee helpen verklaren. In onderzoek kwamen vooral positieve, affectieve factoren naar voor als mediators (Pettigrew, 1998; Pettigrew & Tropp, 2006). Recent onderzoek toont aan dat het opbouwen van vriendschapsbanden met leden van de uitgroep een erg efficiënte vorm van intergroep contact is voor het verminderen van vooroordelen ten opzichte van de uitgroep (Paolini, Hewstone, Cairns, & Voci, 2004; Pettigrew, 1998; 2008; Pettigrew & Tropp, 2006). In deze context werden een aantal factoren voorgesteld die het verband tussen intergroep contact, en dan meer bepaald vriendschappelijk contact, en racisme mediëren. Naast intergroep angst, werd bijvoorbeeld empathie naar voor gebracht als mogelijke mediator (zie bv. Pettigrew, 2008; Pettigrew & Tropp, 2008). Cross-groep vriendschappen stelt mensen in staat om het perspectief van uitgroepleden in te nemen. Deze perspectiefname zorgt dan weer voor de bevordering van positieve raciale attitudes. Daarnaast werd ook zelfonthulling, een proces dat sterk betrokken is bij het ontwikkelen van vriendschapsbanden, voorgesteld als mediator voor het effect van contact op racisme. Onderzoek kon aantonen dat zelfonthulling, het vrijwillig geven van persoonlijke informatie aan iemand, functioneert als een mediator in de relatie van cross-groep vriendschappen en attitudes over de uitgroep (Miller, 2002; Turner, Hewstone & Voci, 2007). Tenslotte bleek uit de meta-analyse van Pettigrew en Tropp (2008) dat het leren van nieuwe informatie over de uitgroep slechts een beperkt mediërend effect heeft op de reductie van vooroordelen (zie ook Stephan & Stephan, 2001). Toch zou kennis over de uitgroep hier een rol kunnen spelen, aangezien het leren kennen van de Marokkaanse cultuur een belangrijk onderdeel vormt van de inleefreis.

Het opnemen van deze variabelen zou een verbetering en een opgave kunnen zijn voor nader onderzoek.

Ten slotte moet er nog op gewezen worden dat een inleefreis de optimale omstandigheden biedt voor contact met Marokkanen. De Vlaamse jongeren zijn op reis tijdens een lesweek, waarin ze normaal op de schoolbanken vertoeven. Voor velen onder hen is het de eerste keer dat ze zo ver van huis zijn zonder hun ouders en dat alleen al zorgt voor veel enthousiasme. Men zou in verder onderzoek kunnen nagaan of het stimuleren van contact en vriendschapsbanden met Marokkanen hier ter plaatse, bijvoorbeeld op schoolniveau of op de werkvloer, invloed heeft op raciale vooroordelen ten opzichte van Marokkanen.

Conclusie en implicaties

De studie bevestigt voorgaand onderzoek en is vooral uniek omwille van het geteste interventieprogramma. Het is belangrijk dat de contacthypothese en andere bevindingen hieromtrent, zoals de impact van intergroep angst, worden onderschreven in longitudinaal onderzoek met bestaande groepen en bestaande interventieprogramma's. Uitwisselingsprojecten worden georganiseerd voor lagere en middelbare scholen en ook in het hoger onderwijs is het steeds meer en meer de trend bij de studenten om een culturele uitwisseling mee te maken in het kader van hun studies. Deze nieuwe trends scheppen mogelijkheden voor verder onderzoek rond contact en vooroordelen. Het is essentieel om de effectiviteit van zulke projecten te achterhalen. De oorzakelijke effecten van veel interventieprogramma's, zoals diversiteitstrainingen, mediacampagnes, ... zijn vaak nog ongekend (Paluck & Green, 2009).

Verschillende recente onderzoeken wezen ook op het belang van het opbouwen van vriendschapsbanden om vooroordelen te doen dalen (zie bv. Pettigrew, 1998; Paolini et al., 2004). Vriendschap zou een belangrijke rol kunnen spelen in deze studie. De Vlaamse leerlingen beleven een intense week van samenwerking en contact met de Marokkaanse leerlingen en houden na de reis vaak nog lang contact met elkaar. Het sluiten van vriendschap met leden van de uitgroep zorgt evenzo voor een daling in de intergroep angst (La Greca & Lopez, 1998; Page-Gould, Mendoza-Denton & Tropp,

2008; Paolini, Hewstone, Voci, Harwood & Cairns, 2006). Verder onderzoek rond interventieprogramma's zou dieper kunnen ingaan op de rol van vriendschap in relatie tot racisme en intergroep angst.

Een veel geuite kritiek op de contacthypothese is dat de effecten niet zouden generaliseren naar andere leden van de onderzochte minderheidsgroep (Pettigrew, 1998; Pettigrew & Tropp, 2006). In deze studie is er sprake van contact tussen Vlaamse met Marokkaanse leerlingen. De racismematen ondervragen vooroordelen tegenover Marokkanen in het algemeen. Het contact blijkt wel degelijk een invloed te hebben op de attitudes ten opzichte van Marokkanen in het algemeen, waarbij we deze kritiek dus kunnen weerleggen. Daarnaast werd echter niet nagegaan of de leerlingen ook anders staan tegenover andere etnische minderheidsgroepen na de inleefreis, bijvoorbeeld tegenover Turken. Er is nog maar weinig onderzoek gebeurd naar generalisatie effecten ten opzichte van andere minderheidsgroepen (Pettigrew, 1997; Hewstone & Brown). In toekomstig onderzoek zou men ook de mate van generalisatie kunnen gaan meten, en controleren of mensen door soortgelijk contact ook positievere attitudes tegenover andere groepen ontwikkelen.

De studie brengt ook implicaties met zich mee voor het praktijkveld. Het toont dat inleefreizen een effectieve aanpak zijn van vooroordelen bij leerlingen. Scholen moeten verder gestimuleerd worden tot het opzetten van soortgelijke projecten. Bij het ontwerpen van de programma's moet rekening worden gehouden met de voorwaarden waaronder contact effectief is. Positieve affecten, in tegenstelling tot intergroep angst, moeten gepromoot worden. Daarnaast is het ook belangrijk om rekening te houden met de doelgroep. Marokko is geen courante vakantiebestemming voor Vlamingen en gezien het grote aantal Marokkaanse immigranten, is het voor Vlamingen erg bruikbaar de Marokkaanse cultuur te leren kennen. Via steunfondsen van de overheid worden zulke reizen bovendien betaalbaar voor leerlingen uit lagere sociale klassen.

We zien steeds meer immigratie en vermenging, waardoor mensen makkelijker in contact komen met andere culturen. Jongeren hiermee leren omgaan, vormt voor scholen een nieuwe uitdaging. Ik ben ervan overtuigd dat onderzoek als dit hierbij van dienst kan zijn. Door huidige studie worden scholen bevestigd in hun vermoeden en hoop. Het zal belangrijk zijn om hiermee rekening te houden in de toekomst.

REFERENTIES

- Akrami, N., Ekehammar, B., Claesson, M., & Sonnander K. (2006). Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities, 27*, 605-617.
- Allport, G.W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychology research: conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 6*, 1173- 1182.
- Billiet, J. & De Witte, H. (1991). *Naar racisme neigende houdingen in Vlaanderen: Typologie en maatschappelijke achtergronden*. Leuven: Sociologisch Onderzoeksinstituut.
- Binder, J., Brown, R., Zagefka, H., Funke, F., Kessler, T., Mummendey, A., Maquil, A., Dumoulin, S., & Leyens, J.P. (2009). Does contact reduce prejudice or does prejudice reduce contact? A longitudinal test of the contact hypothesis among majority and minority groups in three European countries. *Journal of Personality and Social Psychology, 96*, 843 – 856.
- Blascovich, J., Mendes, W. B., Hunter, S. B., Lickel, B., & Kowai-Bell, N. (2001). Perceiver threat in social interactions with stigmatized others. *Journal of Personality and Social Psychology, 80*, 253–267.
- Brehm, S.S., Kassim, S.M., Fein, S. & Mervielde, I. (2000). *Sociale psychologie*. Gent: Academia Press.
- Brewer, M.B., & Miller, N. (1984). *Beyond the contact hypothesis: Theoretical perspectives on desegregation*. Orlando, FL: Academic Press.

- Brown, R. (1995). *Prejudice: it's social psychology*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Brown, R., Eller, A., Leeds, S. & Stace, K. (2007). Intergroup contact and intergroup attitudes: a longitudinal study. *European Journal of Social Psychology*, 37, 692-703.
- Cronbach, L. J. & Furby, L. (1970). How should we measure 'change'- or should we? *Psychological Bulletin*, 74, 68-80.
- Devine, P.G., Plant, E.A. (2003). The antecedents and implications of interracial anxiety. *Society for Personality and Social Psychology*, 6, 790- 801.
- Dhont, K. & Van Hiel, A. (2009). We must not be enemies: Interracial contact and the reduction of prejudice among authoritarians. *Personality and Individual Differences*, 2, 172-177.
- Dovidio, J.F. & Gaertner, S.L. (1986). *Prejudice, discrimination, and racism*. Orlando, Florida: Academic Press.
- Dovidio, J.F., & Gaertner, S.L. (2000). *Reducing intergroup bias: the common ingroup identity model*. Philadelphia, PA: Psychology Press
- Dovidio, J.F., Gaertner, S.L. & Kawakami, K. (2003). Intergroup contact: the past, the present and the future. *Group processes and intergroup relations*, 6, 5-21.
- Duckitt, J. (1992). *The social Psychology of Prejudice*. New York: Praeger
- Eller, A. & Abrams, D. (2003). "Gringos" in Mexico: Cross-sectional and longitudinal effects of language school-promoted contact on intergroup bias. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 55-75.

FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, Dienst Toerisme: Reisonderzoek (2006). Geraadpleegd op 15 februari 2009, op http://www.statbel.fgov.be/home_nl.asp

FOD Economie - Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, Dienst Demografie (2008). Geraadpleegd op 15 februari 2009, op http://www.statbel.fgov.be/home_nl.asp

Greenland, K., & Brown, R. (1999). Categorization and intergroup anxiety in contact between British and Japanese nationals. *European Journal of Social Psychology*, 29, 503-522.

Hagendoorn, L. (1986). *Cultuur-conflict en vooroordeel: essays over de waarneming en betekenis van cultuurverschillen*. Alphen aan den Rijn/Brussel: Samson Uitgeverij.

Hagendoorn, L. & Sniderman, P. (2001). Experimenting with a national sample: a Dutch survey of prejudice. *Patterns of prejudice*, 35, 19-31.

Hamberger, J., & Hewstone, M. (1997). Inter-ethnic contact as a predictor of blatant and subtle prejudice: Tests of a model in four West European nations. *British Journal of Social Psychology*, 36, 173-190.

Hewstone, M., & Brown, R. (1986). Contact is not enough: An intergroup perspective on the 'Contact Hypothesis'. In M. Hewstone & R. Brown (Eds.), *Contact and conflict in intergroup encounters* (pp 1-44). Oxford: Blackwell.

Hewstone, M., & Brown, R. (2005). An integrative theory of intergroup contact. *Advances in experimental social psychology*, 37, 255-341.

IPSOS: Thiebaut, J.P., Vandenbroucke, S., Spaas, C. & Peetroons, L. (2009). *Survey: Hoe tolerant zijn Belgen ten opzichte van etnische minderheden? Ipsos Belgium*

in opdracht van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding. Geraadpleegd op 26 maart 2009, http://www.diversiteit.be/index.php?action=artikel_detail&artikel=119.

Islam, M.R., & Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived out-group variability, and out-group attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 700-710.

Katz, I., & Hass, G. (1988). Racial ambivalence and American value conflict: correlation and priming studies of dual cognitive structures. *Journal of personality and social psychology*, 55, 893-905.

Kenworthy, J.B., Turner, R.N., Hewstone, M., & Voci, A. (2005). Intergroup contact: When does it work, and why?. In J. Dovidio, P. Glick & L. Rudman (Eds.), *On the Nature of Prejudice. Fifty years after Allport* (pp. 278-292). Oxford: Blackwell.

Kleinpenning, G., & Hagendoorn, L. (1993). Forms of racism and the cumulative dimension of ethnic attitudes. *Social psychology Quarterly*, 56, 21-36.

La Greca, A., & Lopez, N. (1998). Social anxiety among adolescents: Linkages with peer relations and friendships. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26, 83-94.

Lynch, C. (2008). 'Shadow Report on racism in Europe' van het Europese netwerk tegen racisme. Brussel: European Network Against Racism (ENAR)

McConahay, J.B. (1983). Modern racism and modern discrimination: The effects of race, racial attitudes, and context on simulated hiring decisions'. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9, 551-558.

- McConahay, J.B. (1986). Modern racism, ambivalence and the modern racism scale. In J.F. Dovidio & S.L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination, and racism* (pp. 91-126). Orlando, Florida: Academic Press.
- Miller, N. (2002). Personalization and the promise of contact theory. *Journal of Social Issues*, 58, 387–410.
- Page-Gould, E., Mendoza-Denton, R. & Tropp, L. R. (2008). With a little help from my cross-group friend: reducing anxiety in intergroup contexts through cross-group friendship. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 1080-1094.
- Paluck E. (2006). Diversity training and intergroup contact: a call to action research. *Journal of Social Issues*, 62, 577–595.
- Paluck, E. & Green, D. (2009). Prejudice reduction: what works? A review and assessment of research and practice. *The Annual Review Psychology*, 60, 336-367.
- Paolini, S., Hewstone, M., Cairns, E. & Voci, A. (2004). Effects of direct and indirect cross-group friendships on judgments of Catholics and Protestants in Northern Ireland: The mediating role of an anxiety-reduction mechanism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 770-786.
- Paolini, S., Hewstone, M., Voci, A., Harwood, J. & Cairns, E. (2006). Intergroup contact and the promotion of intergroup harmony: The influence of intergroup emotions. In R. J. Brown & D. Capozza (Eds.). *Social identities: Motivational, emotional and cultural influences* (pp. 209-238). Hove, United Kingdom: Psychology Press.
- Pettigrew, T.F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 173-185.

- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact: theory, research and new perspectives. *Annual review of Psychology*, 49, 65-85.
- Pettigrew, T.F. (1998). A meta-analytical test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751-783.
- Pettigrew, T. F., & Meertens, R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25, 57-75.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, R. (2000). Does intergroup contact reduce prejudice? Recent meta-analytic findings. In S. Oskamp (Eds.), *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 93-114). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 751-783.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic test of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38, 922-934.
- Pinxten, R., & De Munter, K. (2006). *De culturele eeuw: basisboek culturele antropologie*. Antwerpen, Amsterdam: Houtekiet.
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind: investigations into the nature of belief systems and personality systems*. New York: Basic books.
- Sears, D. O. (1988). Symbolic Racism, in Katz, P.A. & Taylor, D. A. (Eds.) *Eliminating Racism: Profiles in Controversy* (pp 53 – 84). New York: Plenum Press.
- Sherif, M. (1966). *In common predicament*. Boston: Houghton Mifflin.

- Shuman, H., Steeh, C., & Bobo, L. (1985). *Racial attitudes in America: Trends and interpretation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Stephan, W.G., & Stephan, C.W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41, 157-175.
- Stephan, W.G., & Stephan, C.W. (2001). *Improving intergroup relations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Turner, R.N., Hewstone, M. & Voci, A. (2007). Reducing explicit and implicit outgroup prejudice via direct and extended contact: the mediating role of self-disclosure and intergroup anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 369-388.
- Voci, A. & Hewstone, M. (2003). Intergroup contact and prejudice toward immigrants in Italy: The mediational role of anxiety and the moderational role of group salience. *Group processes & intergroup relations*, 6, 37-54.
- Wagner, U., Van Dick, R., Pettigrew, T. F., & Christ, O. (2003). Ethnic prejudice in East and West Germany: the explanatory power of intergroup contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6, 22-36.
- Wetten en Verdragen van de Liga voor Mensenrechten: Internationaal Verdrag inzake de Uitbanning van Alle Vormen van Rassendiscriminatie (1966). Geraadpleegd op 5 november 2008: <http://www.fedasil.be/home/attachment/i/935>.
- Wilder, D., & Simon, A.F. (2001). Affect as a cause of intergroup bias. In R. Brown & S.L. Gaertner (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes* (pp. 153-172). Malden, MA: Blackwell.
- Williams, R. M., Jr. (1947). *The reduction of intergroup tensions*. New York: Social Science Research Council.

BIJLAGE

Items Grof Racisme schaal:

- In sommige buurten doet de overheid meer voor de Marokkanen die er wonen dan voor de Belgen.
- Marokkanen zijn een gevaar voor de tewerkstelling van de Belgen.
- Marokkanen zijn over het algemeen niet te vertrouwen.
- Mensen met een verschillend ras hebben best zo weinig mogelijk contact met elkaar.
- De Marokkanen komen hier profiteren van onze sociale zekerheid.
- België had eigenlijk nooit Marokkanen mogen binnenlaten.
- We moeten erop toezien dat we ons ras zuiver houden en de vermenging met andere rassen tegengaan.
- De Islamgodsdiens bedreigt onze Westerse cultuur.
- Alles samengenomen is het blanke ras superieur aan andere rassen.

Items Modern Racisme schaal:

Ontkennen van discriminatie:

- Discriminatie tegenover Marokkanen is geen probleem meer in België.
- Er werden reeds genoeg programma's uitgedokterd om Marokkanen aan het werk te krijgen.
- Racistische groepen zijn geen bedreiging meer voor de Marokkanen.

Vijandigheid tegenover de aanspraak op gelijke rechten:

- De vraag voor gelijke rechten vanwege de Marokkanen is gemakkelijk te begrijpen.
- Marokkanen krijgen te weinig aandacht in de media.
- Marokkanen worden te veeleisend in hun streven naar gelijke rechten.
- Het is gemakkelijk om de woede van Marokkanen hier in België te begrijpen.

Zich ergeren aan speciale maatregelen voor Marokkanen:

- Het is belangrijk om geld te investeren om Marokkanen hun moedertaal aan te leren.
- Er zijn speciale programma's nodig om jobs te creëren voor Marokkanen.
- De multiculturele maatschappij is een vooruitgang.